

Emlékeztető

Érdemes volna egyszer tüzetesebben megvizsgálni azt, hogy miként fogadta a jugoszláviai-délvidéki magyar irodalom alkotásait a magyarországi irodalomkritika a két világháború közötti időszakban és a háború éveiben.

A legismertebb korabeli vélemény Szerb Antal 1934-ben kiadott magyar irodalomtörténetében olvasható: „Legkevésbé fejlődött ki önálló magyar szellemi élet a Délvidéken, a trianoni béke által Jugoszláviához csatolt területeken. Ezeknek a részeknek nem voltak önálló magyar kulturális hagyományai, és a magyar lakosság politikai, társadalmi és gazdasági helyzete kevésbé kedvez az irodalmi életnek. Az a kevés, ami ilyen irányban történt, mind a fiatalon meghalt Szenteleky Kornél nevéhez fűződik. Ő alapította a Kalangya folyóiratot; e köré a folyóirat köré gyűl az ottani irodalmi élet”.

Csuka Zoltánt 1933-ban kiutasítják Jugoszláviából. Láthatár címmel Budapesten kisebbségi szemlélt szerkeszt, és minden követ megmozgat, hogy az idézett sommás vélemény pozitív értelemben megváltozzék. Több cikket is ír a délvidéki magyar irodalom értékeiről, novellaantológiát állít össze az általa legjobbnak ítélt elbeszéléseinkből, és Bisztray Gyula segítségével 1943-ban sajtó alá rendezi Szenteleky Kornél irodalmi leveleit, de ez sem hoz igazi áttörést.

A második világháborút közvetlenül megelőző időszakban és a háború éveiben nem volt esély arra, hogy egy-egy jugoszláviai-délvidéki magyar író nagyobb nyilvánosságot kapjon Budapesten, Magyarországon. Az általános légkört és a korabeli körülményeket leghívebben talán Szabó Dezső Március mérlegén: a Gömbös-kormány és az „Új Korszak” című tanulmánya jellemezte, amely 1935. március havában, a Szabó Dezső Füzetek 7. számában látott napvilágot. Íme egy részlet ebből az írásból:

„Nem tudok súlyosabb bünt a magyarság elemi érdekei ellen, mint ha az irredentát a belpolitikai érvényesülés, a hatalom-megtartás eszközévé tesszük. A magyarámitás legirtózatosabb módjának találok azt, ha az égető magyar problémák sürgetéseire így felelünk: – Ezeket most hagyjuk, várjunk jobb időre, most minden erőnket az elvesztett területek visszaszerzésére kell koncentrálnunk. – Ezzel a politikával csak azt ér-

hetjük el, hogy végzetes elsorvadásban még azt is elveszítjük, amit ellenségeink a kezeink közt hagytak. Közben pedig az eltépett részek magyarjai szenvednek, pusztulnak. Csak tegnap vonult el szemeink előtt háromezer jugoszláviai földönfutó magyar passiója. De mi szörnyen irredenták vagyunk a hazafias kirakatban, és talán tízszer annyi voksot kapunk a legközelebbi választáskor, mint amennyi magyar elpusztul tragikus határainkon kívül.” A „háromezer jugoszláviai magyar földönfutó” 1935. évi, vélhetően budapesti „passiójáról” közelebbi adatot egyelőre nem találtam a korabeli lapokban, de Szabó Dezső indulatos figyelmeztetése – a történelem tanúsítja – indokolt volt.

Ilyen légkörben tisztán irodalmi kérdésekről aligha alakulhatott ki érdemleges párbeszéd az érintettek között. Arra azonban érdemes fölfigyelnünk, hogy a vidéki magyar lapok (a szegediek és a pécsiek) szinte minden esetben több megértéssel írtak irodalmunkról, mint a budapestiek. Ennek kis részben a földrajzi közelség, nagyjából azonban a nagyobb fokú problémaérzékenység a magyarázata: „erősebb lét sodrában” megerősödik a szolidaritás az emberek között.

Ebből a szempontból is tanulságos lehet újraolvasnunk a Várkonyi Nándor által szerkesztett *Sorsunk* című pécsi folyóirat egyik közleményét, amely név-aláírás nélkül jelent meg, s amely az 1943. évi palicsi írótáborozásról számolt be a lap olvasóinak. Stílusjegyei alapján valószínűsíthető, hogy Csuka Zoltán volt e cikk szerzője.

Délvidéki írók nyári táborozása Palicsfürdőn

A két évvel ezelőtt felszabadult magyar Délvidék – a Bácska – írói elérkezettnek látták az időt arra, hogy a nemrég alakult Szenteleky Társaság rendezésében, baráti összejövetelen, háromnapos nyári táborozás keretében vitassák meg a megváltozott körülmények közé került délvidéki magyar irodalom problémakörét. A nyári táborozás Kosztolányi „tündéri tavának” partján, a színes Palicsfürdőn zajlott le, augusztus 20-tól 22-ig. A Szent István napján egybegyűlt író-koszorú egyben a bácskai magyar irodalom seregszemléje is

volt. A Nyári Táborozáson részt vett Bencz Boldizsár, akinek Jézusarcú búzaszem című kötete vár kiadásra, Berényi János költő és újságíró, Csuka Zoltán, az ismert költő és fáradhatatlan szervező, Cziráky Imre, a kedves humorú elbeszélő, Draskóczy Ede, a kisebbségi sorban élő délvidéki magyar irodalom régi támogatója, maga is kitűnő esszéíró, Dudás Kálmán, a mai bácskai líra nagy ígérete, Fekete Lajos, az anyaországban is régóta elismert kitűnő lírikus, [Vörösvári] Heinz Vilmos költő, Herceg János, a kitűnő elbeszélő, a Kalangya szerkesztője, Kelemen János, újságszerkesztő, Kisbéry János, a Kosztolányi felfedezte őstehetség, Kókai Károly magánnyelvész [?], Laták István, a tehetséges autodidakta munkásíró, Majtényi Mihály elbeszélő, Prokopy Imre, a Szenteleky Társaság társelnöke, nemzetiségi szakértő, Stadler Aurél költő, B. Szabó György, a tehetséges fiatal műkritikus, Szirmai Károly, a délvidéki irodalom első nemzedékének legizmosabb és legeredetibb egyénisége, Szőnyi Kálmán, az anyaországból Bácskába került tanulmányíró, Timár Ferenc költő és újságíró, Thomka Viktor, a [budapesti] Teleki Intézet tanára és Zimándi Pius [István], a kitűnő premontrei pedagógus és kritikus. A táborozás nem könnyű technikai megrendezését két szabadkai író – Létmányi István, a Délvidéki Magyarság szerkesztője, költői nevén Czákó Tibor és Lévay Endre, a szabadkai Városi Könyvtár vezetője vállalta. Az előadássorozatokon megjelent Flachbart Emil debreceni professzor, a kisebbségi ügyek szakértője és Batizfalvi János szegedi egyetemi tanár, a Délvidéki Szemle szerkesztője is. A propagandaügyi minisztert Eszterhás István, a jeles író, az Országos Irodalmi és Művészeti Tanácsot Gedényi Mihály, a Kultuszminisztérium kulturális osztályát Romhányi Gyula múzeumőr képviselte. A [pécsi] Janus Pannoniusz Társaság képviselőjében Makay Gusztáv, a Társaság titkára vett részt a táborozáson és az előadássorozatban.

A fővárosi napilapok némelyike már a táborozás hírére is szükségesnek tartotta, hogy megtámadja az összejövetelt. A támadás ismét a vidék irodalmi erőfeszítéseinek lekicsinyléseként tűnt föl, elvi oka azonban bizonyára az volt, hogy a cikkek írói – köztük a kitűnő fővárosi költő, aki maga is sokat szenvedett a meg nem értés és költői elismertetésének késedelmeskedése miatt – valami divatos közösségi, sőt talán politikai színezetű szervezkedést szimatoltak az összejövetel tervében. Erről azonban szó sem volt. A délvidéki írók, akik hivatást töltöttek be az elszakított idején, s úgy érzik, hogy hivatás vár rájuk most, a felszabadulás után is, csupán elveik és eszméik kicserélésére és baráti megbeszélésre jöttek össze Pálicson, hogy új lendülettel továbbépítsék a bácskai magyar irodalmat, mindegyikük a maga őrhelyén.

A Délvidék valóban hivatást töltött be nemcsak a Trianon utáni idők kisebbségi életében, hanem a magyar századok során is. A Kárpátok zárt koszorújának egyetlen tágabb nyílásában a Kapu szerepét kellett vállalnia. Egyrészt a jótékony kulturális szétszórás és kicserélődést bonyolította le a Kapun keresztül, másrészt kétszeres súllyal nehezedett rá az éber kapuőrzés felelőssége. A Trianon utáni időkben lassan kifejlődött délvidéki magyar irodalom hol tudatosabban, hol öntudatlanabban, de mindenképpen igyekezett megfelelni ennek a hivatásnak.

A felszabadulás után azonban valami bizonytalanság lett úrrá a bácskai irodalmon. A „semleges megfigyelő” a pálicsi táborozás előadássorozata és vitái során főleg négy problémában láthatta ennek a bizonytalanságnak és útkeresésnek a nyomait. Ezek közül kettő a múltba néz arcával, kettő a jövő felé fordul.

A múlt problémáinak elseje a színvonal kérdése volt, már a délvidéki irodalom első szervezkedése óta. Már Szenteleky Kornélnak, a vajdasági magyar irodalom hős lelkű szervezőjének és irányítójának, a Kalangya első szerkesztőjének is a színvonal igénye és a buzdítás, a magyar erők lehető legteljesebb összefogása és kifejtése között kellett örökösösen választania. „Többször érzem annak a vádnak igazságát – írja egyik 1932-ből származó levelében –, hogy dilettánsokat nevelek, de másrészt a felelősség nagyon nagy: nem riasztok-e el keményebb kritikával egy olyan – talán kezdetben nehezen kibontakozó – tehetséget, aki később értékes munkása lenne nyelvünknek és kultúránknak?” S csakugyan: mint szerkesztő, hasonlított Osvát Ernőre, a Nyugat szerkesztőjére, aki minden ígéretes tehetségnek hóna alá nyúlt, és az időre bízta, hogy igazolja-e reményét, vagy sem. Szenteleky halála után a Kalangya szerkesztését nyolc évre Szirmai Károly vette át, akiben Szenteleky oly baráti hévvel támadta a szigort az étellel, a sorssal és az emberekkel szemben. Szirmai félt a dilettantizmustól, és magas mértéket követelt a Délvidék íróitól. Magát sem kímélte – nehezen dolgozik ő maga is, aggodalmasan érlelve műveit –, és bajtársaitól is műgondot, érett műveket kívánt. Sokan úgy érezték, hogy a gazdagabb írói utánpótlás útja rekedt el ezzel a szigorral, mert az elriasztott dilettánsok közt az érzékenyebb, önbizalomtalanabb tehetségek is elnémultak, vagy kiadó nélkül maradtak.

A másik probléma a céltudat megingása volt. A délvidéki írók, akik az elszakított idején 23 éve alatt, a zárt kisebbségi sors keretei között, sajátos és öntudatos hivatást szolgáltak a magyar lélek és kultúra megtartásában, a felszabadulás után egyszerre új körülmények között találták magukat írói szerepükben is. A kisebbségi céltudat helyett most az a feladat várt

rájuk, hogy erejükkel, sajátos színeikkel az egyetemes magyar irodalom színképét gazdagítsák. Az átváltás természetszerűen problémákat adott; a sokáig cenzúrába tört írói lélek még mindig nem találta meg szabad szárnyalását, az író nehezen talál újból magára. Minden átmenet többé-kevésbé nehéz, s a délvidéki irodalmat – meg kell mondanunk – sokkal mostohább fogadtatás várta a hazai irodalmi és kiadói körökben, mint az átütő tehetségekben bővelkedő erdélyit, vagy a szervezettebb felvidékit. Szenteleky nemrégiben kiadott leveleskönyve tárja föl legélesebben, milyen hősi küzdelmet vívott ez az irodalom a létéért, a közöny, a makacs ellenfelek, a cenzúra, az anyagi erők szerénysége és a bőséges tehetségek hiánya ellen; s ez a küzdelem bizonyos mértékig ma is folytatódik a délvidéki irodalom mezőin, csak hogy a színvonal kiegyensúlyozottabb igénye és az egyetemes haza elismerésének kivívása felé billen át.

Már inkább a jövő felé mutat az a vágy, amely ma benne él a délvidéki irodalom szellemében, s amely a táji sajátosságok fokozottabb érvényesülését kívánja a délvidéki írótól és költőtől. Tény, hogy míg Erdély sajátos táji adottságai és szelleme kezdettől fogva nagy erővel, gazdagon visszatükröződtek az új erdélyi elbeszélő irodalomban, addig a bácskai táj sajátos képe, élete és szelleme csak lassan szívódott föl a délvidéki írók műveibe. Szenteleky l'art pour l'art-os íróból fejlett át couleur locale-t, sajátos bácskai ízeket és hangulatokat követelő irodalomirányítót; de vetése csak lassan ért meg, és még ma sem hozott teljes eredményt.

Persze, nagyon szűken értelmezné a táji problémát az, aki csupán a táj és a rajta élő élet realista, tárgyias ábrázolásában látná a táji jelleg érvényesülését. A táj lelke sokkal bonyolultabb utakon is fölszívódhat a költő lelkialkatába, sajátos szemléletén, hangulatain és költői eszközein keresztül. Kosztolányi Bácskát idéző verseinek tájmisztikájában és némely regényének hangulatában, Lovász Pál miniatűr táj- és életképeiben, Fekete Lajos vergődő sorsot, fojtó légkört lehelő verseiben, Szirmai Károly komor életlátásában, nehézelkű embereiben, Herceg János szegény emberekről szóló elbeszéléseinek halk szomorúságában a táj reális képe nélkül is benne van a délvidéki kisebbségi magyar lelkesége, Cziráky Imre ízes beszédű falusi figurái is ezen a tájon termettek. A táji jelleg szűkebb értelmében is egyre jobban érvényesül a délvidéki irodalomban. A fiatal Dudás Kálmán a verseiben kivetített élettel, színekkel és mondanivalóival már jellegzetesen bácskai költő, s Majtényi Mihálynak sajátó alatt készülő, a Csatornáról szóló regénye [Császár csatornája] a bácskai táj egész történetének kereszt-

metszetét igéri. A regény egy ember életének története, akinek kusza csatornaépítő álmait megmosolyogták. A Csatorna mégis elkészült, gályarabok és azokkal sorsközösségben élő kubikosok készítették el, és ma megrakott uszályokat vontat rajta gazdag terhükkel a gőzös. Ezeknek és a hasonló műveknek kell majd bizonyosságot tenniük a délvidéki költők egyikének szép szaváról: „Ez a tájék talán nem olyan szép, mint a dunántúli, de a lélek térfogata itt sem kisebb”.

A mai délvidéki irodalom negyedik problémája egészen gyakorlati jellegű. Már a múlt szerény anyagi lehetőségei között is a művek kiadása volt a legégetőbb nehézségek egyike, Csuka Zoltán fáradhatatlan buzgólkodása ellenére. Sajnálatos tény, hogy a délvidéki írók legtöbbször ma is meglehetősen nehéz anyagi és emberi körülmények között keresi magabiztos helyét a világban és irodalmunk egyetemességében, és még ma sem találta meg a sima utat a kiadókhoz. Az anyországi kiadók közül eddig egyedül a Királyi Magyar Egyetemi Nyomda adott ki gyűjteményes kötetet a délvidéki elbeszélők egy-egy reprezentatív írásából (A diófa árnyékában), de tudomásunk szerint még több tehetséges író és mű várja a kiadók megértését. A délvidéki irodalom tehetségei csakugyan megérdemelnék, a hősi korszak lezáródása után is, az elismerést és a megsegítést új feladataik, jövőbe mutató hivatásuk teljesítésében. A Janus Pannonius Társaság mindig szeretettel és érdeklődéssel kísérte sorsukat – Fekete Lajos és Lovász Pál egy-egy verseskötete a Társaság kiadásában jelent meg, s a magyar Délvidék felszabadulása óta a Sorsunk is szívesen ajánlotta föl lapjait írásaik számára.

A palicsfürdői táborozás még az új feladatok keresését, az elvek bizonytalanságát és a gyakorlati nehézségekkel való küzdelmet mutatta. Még túl sok nyílt vagy rejtett seb fáj az írókban, még sok az energiaemésztő személyi sűrűlódás. De ahol a pillanatnyi csüggedés nyomai mellett annyi igaz tehetség, hit és jó szándék él az írókban, mint a Délvidéken, ott az alkotás folytonossága nem szakadhat meg. Az író ugyanis alkotásokkal felel legméltóbban mindenfajta elvi problémára.

Az eddigi alkotás eredményességét tükrözte az az irodalmi est is, amely dr. Reök Nándornak, Baja és Szabadka irodalombarát főispánjának bevezető előadása után a palicsi Vigadó nagytermében berekesztette a háromnapos írói táborozást. Az est, amelyen a délvidéki írók egy-egy alkotásukat mutatták be, a vendégszereplésre ígérkező Tamási Áron lemondása ellenére is szép sikert aratott.

(Sorsunk, Pécs, 1943. október)